

Heli Maijanen

Ajatuksia ruumiin lahjoittamisesta tieteelle ja toiveita ruumiin käytöstä – Kyselytutkimuksen kaikuja bioarkeologian etiikkaan

Eettisissä keskusteluissa arkeologisten ihmisjäännösten kohtalosta yritetään usein löytää tasapaino tutkimuksen ja jälkeläisten toiveiden välillä. Vainajan omaa kantaa asiassa ei mietitä, eikä sitä voida yleensä selvittääkään. Tämä artikkeli laajentaa näkökulmaa bioarkeologian eettiseen keskusteluun tuomalla mukaan elävien ihmisten ajatuksia ruumiin lahjoittamisesta tieteelle. Ajatukset perustuvat pilottikyselyyn, joka kartoitti Kalmistopiirin lukijoiden suhtautumista oman ruumiin lahjoittamiseen ja käyttöön kuoleman jälkeen. Vastauksia kyselyyn tuli 33, ja enemmistö vastaajista suhtautui myönteisesti lahjoittamiseen ja ruumiin tieteelliseen käyttöön. 2020-luvulla tehtyä kyselyä ei voi toki soveltaa vuosisatoja sitten kuolleisiin vainajiin, mutta se tuo lisänäkökulmia keskusteluun, jossa vainaja on yleensä vailla puheenvuoroa.

Tankar kring donerandet av kroppen till vetenskapen och önskemål för hur kroppen används – Ekon från en opinionsundersökning till bioarkeologins etik

I etiska diskussioner om ödet för arkeologiska mänskliga kvarlevor försöker man ofta finna en balans mellan forskningen och efterkomlingarnas önskemål. Den avlidnes egna ståndpunkt tas inte i beaktande och i allmänhet går den inte heller att utreda. Den här artikeln utvidgar synvinkeln på den etiska diskussionen i bioarkeologin genom att ta i beaktande levande människors tankar kring donerandet av kroppen till vetenskapen. Tankarna är baserade på en pilotopinionsundersökning som kartlade förhållningssättet till doneringen av den egna kroppen och dess användning efter döden hos läsare av Kalmistopiiri. 33 svar togs emot och majoriteten av de svarande förhöll sig positivt till doneringen av kroppen och dess användning i vetenskapligt syfte. En opinionsundersökning som gjorts på 2020-talet kan givetvis inte tillämpas på sådana som avlidit för hundratals år sedan, men undersökningen inför fler synpunkter till en diskussion där den avlidne vanligen saknar taltur.

Johdanto

Bioarkeologiassa käytetään ihmisen ruumista tai sen osia tutkimusmateriaalina. Useimmiten tämä tarkoittaa kuivia luita, mutta mukaan lasketaan myös muumioituneet jäännökset. Arkeologisten ihmisjäännösten tutkimukseen liittyy omat eettiset ohjeistuksensa jäännösten käsittelystä ja käytöstä esimerkiksi museonäyttelyissä (ks. Vilkuna 2000; Kilmister 2003; Swain 2006; Salo & Kivikero 2010; Salo &

Niukkanen 2011; Museovirasto 2014; BABAO 2019; Maijanen et al. 2019). Luiden uudelleen-hautaus on mukana eettisissä keskusteluissa alkuperäiskansojen, kuten saamelaisten (Harlin 2008; Ojala 2010; Ruohonen 2012) yhteydessä. Suomessa uudelleenhautauksesta on keskusteltu myös muiden jäännösten kohdalla, osin käytännön syistä, kuten säilytystilojen puutteesta johtuen.

Ohjeissa ja keskusteluissa keskitytään usein siihen, kuinka voimme suojella mahdollisia jälkeläisiä ja muita eläviä ihmisiä vainajien tutkimuksen aiheuttamalta mielipahalta tai ihmisjäännösten kohtaamiselta museoissa (esim. DCMS 2005; Swain 2002; Salo & Kivikero 2010; Woodhead 2013). Harvemmin ajatellaan vainajan kantaa tutkimukseen ja luiden esillä pittoon tai vainajan mahdollisia oikeuksia ylipäänsä (ks. Bahn 1984; Wilkinson 2002; Scarre 2003; Schreiber et al. 2019), vaikka on aika turvallista olettaa, että ihmiset uskoivat olevansa haudassaan ikuisesti, ilman suurempia häiriöitä (Thompson 2012: 93). Tutkijat ovat kuitenkin tuoneet esiin vainajien kohtelua ja oikeuksia koskevia lähestymistapoja, joiden mukaan muun muassa vainajaan kohdistuva häirintä voi loukata sitä henkilöä, joka vainaja oli eläessään (ks. Pitcher 1984: 184; Wilkinson 2002: 34) tai vainajien kohtelu voidaan rinnastaa elävien kohteluun ja tämän symmetrian avulla pitäisi pohtia, mikä on soveliasta (Wilkinson 2002: 35; Scarre 2003: 241). Elävien ja kuolleiden intressit voivat olla erilaisia, ja silloin on syytä pohtia, kumman intressit painavat enemmän. Esimerkiksi menneisyyden tutkimuksen estäminen voi aiheuttaa harmia menneisyydestä kiinnostuneille eläville ihmisille (Scarre 2003: 247).

Arkeologisissa aineistoissa vainajien suostumusta tutkimukseen on mahdotonta tiedustella jälkikäteen, mutta nykyään on myös ruumiinlahjoitusohjelmia, joissa luovutuspaperit allekirjoitetaan eläessä. Ruumista käytetään useimmiten joko anatomian opetukseen tai kuoleman jälkeisten muutosten ja luiden tutkimukseen (tafonomian tutkimuskeskukset – tuttavallisemmin body farm tai ruumistarha) (ks. Riederer 2016; Vidoli et al. 2019). Erona näissä ohjelmissa on yleensä se, että tafonomian tutkimuskeskukset pitävät vainajan luut, kun taas anatomian ohjelmat palauttavat vainajan polttojäännöksinä omaisille opetuksen jälkeen.

Kirjoitin keväällä 2021 jutun tafonomian tutkimuskeskuksista Kalmistopiiriin (Maijanen 2021). Kalmistopiiri on arkeologinen verkkojulkaisu, joka keskittyy hautauksien ja ihmisjäännösten tutkimukseen ([mistopiiri.fi/about/\). Artikkelini esitteli ihmisruumiin maatumista tutkivien keskustusten toimintaa, tutkimusta ja lahjoitusohjelmia. Jutun yhteydessä oli linkki kyselyyn, jossa tiedusteltiin lukijoiden suhtautumista näihin tutkimuskeskuksiin, mahdolliseen ruumiin lahjoittamiseen ja sen käyttöön kuoleman jälkeen. Kysely oli osin hypoteettinen, sillä tällä hetkellä Suomessa ei ole tafonomian tutkimuskeskuksiin verrattavia lahjoitusohjelmia. Kysely kietoutuu teorian tasolla myös arkeologisten ihmisjäännösten tutkimuksen ja säilyttämisen etiikkaan.](https://kal-</p></div><div data-bbox=)

Vaikka Suomessa ruumiin lahjoittaminen on tällä hetkellä mahdollista elinten luovutuksen lisäksi ainoastaan anatomian opetukseen Helsingin, Turun, Tampereen ja Itä-Suomen yliopistoihin, kyselyn tarkoituksena oli saada lukijat ajattelemaan, olisivatko he valmiita antamaan oman ruumiinsa ja luunsa tutkimuksen ja opetuksen käyttöön ja millaisia syitä lahjoittamisen tai sen kieltämisen taustalla olisi. Näiden lisäksi kyselyllä haluttiin saada käsitys siitä, millaiset ruumiin ja luiden käyttötarkoitukset vastaajat olivat valmiita hyväksymään. Vaikka lahjoittajien motiiveja on tutkittu muualla (esim. Bolt et al. 2010; Martinez 2013), voivat ne olla kulttuurisidonnaisia ja siten niitä on hyvä tutkia myös Suomessa. Ihmisten suhtautumista oman ruumiinsa tai luidensa erilaisiin käyttötarkoituksiin ei ole tietääkseni aiemmin raportoitu muuallakaan.

Ihmisten käsitykset kuolemasta ja kuolleesta ruumiista ovat vaihdelleet eri aikoina ja eri kulttuureissa (ks. esim. Eilola 2009; Tarlow & Nilsson Stutz 2013). Siten ei ole mahdollista suoraan vertailla nykyvastaajien ja menneisyyden vainajien suhtautumista ihmisjäännösten tutkimukseen. Tässä artikkelissa nykyaikaa ja menneisyyttä pohditaan kuitenkin rinnakkain nostamalla keskiöön yleisön intressien sijaan nykyihmisten ja menneisyyden vainajien mahdollinen kanta ruumiin ja luiden tutkimuskäyttöön ja esittelyyn.

Filosofisia näkökulmia arkeologisten ihmisjäännösten tutkimiseen ja säilyttämiseen

Vainajien kunnioitava kohtelu on ihmisjäännöksiin liittyvien eettisten ohjeiden perusta. Kunnioitava kohtelu ei kuitenkaan välttämättä ole samanlaista kaikissa kulttuureissa tai kaikkina aikoina (Swain 2002: 100; Lohman 2006: 23; Clegg 2013: 160). Shelbourn (2015) kirjoitti artikkelissaan, että kunnioittavan kohtelun lisäksi ihmisjäännöksiä koskevat eettiset ohjeistukset perustuvat kolmelle muulle periaatteelle: hautoja ei saa häiritä ilman hyvää syytä, ihmisjäännöksiä tulee kunnioittaa tärkeinä tieteellisinä tietolähteinä, ja elävien sukulaisten ja saman kulttuurin tai uskonnon edustajien toiveita tulee kunnioittaa. Shelbourn (2015) huomauttaa, että nämä kolme periaatetta liittyvät enemmän elävien toiveisiin ja tarpeisiin, eikä niinkään vainajiin. Vainajien mahdolliset toiveet jäävät usein toissijaisiksi, etenkin jos ne ovat ristiriidassa elävien toiveiden kanssa (Scarre 2003; Shelbourn 2015).

Schreiber et al. (2019: 91) nostavat esille arkeologian yleisimmän näkökulman, jossa menneet vainajat eivät ole enää subjekteja vaan lähinnä objekteja, joita arkeologit tutkivat (ks. myös Rajala 2016). Objekteina vainajat on helpompi käsitellä toisina ja siten erottaa heidät selkeästi meistä (Schreiber et al. 2019: 91). Jos menneisyyden vainajat nähdään subjekteina, tulee meidän miettiä, onko heillä oikeuksia ja moraalista asemaa samalla tavalla kuten elävillä tai meidän aikanamme kuolleilla. Näitä aspekteja ovat pohtineet etenkin filosofit (ks. Scarre 2003; 2013; Wilkinson 2002; 2012; de Tienda Palop & Curras 2019). Tähän liittyen Scarre (2013: 667) jakaa vainajien kunnioituksen neljään ryhmään: 1) kunnioitus sitä henkilöä kohtaan, jonka jäännöksiä tutkitaan, 2) kunnioitus itse jäännöksiä kohtaan, 3) kunnioitus ihmisyyttä kohtaan, ja 4) kunnioitus jälkeläisten toiveita kohtaan. Scarre painottaa, että arkeologit yleensä huomioivat kohdan 2, mutta esimerkiksi kohdan 1 toteutuminen on vaikeampaa, ja johtaa pohdintoihin siitä, voi-

daanko henkilöä, jota ei enää ole, kunnioittaa tai epäkunnioittaa. Mielestäni myös kohdan 4 tärkeys tiedostetaan nykyaikana, sillä esimerkiksi alkuperäisryhmien oikeudet esi-isiensä jäännöksiin huomioidaan paremmin.

Wilkinson (2002) käsittelee artikkelissaan henkilön kuolemanjälkeisiä intressejä. Niihin intresseihin liittyy myös Pitcherin (1984) näkemys, jonka mukaan on olemassa ante-mortem ja post-mortem-henkilöt. Ante-mortem-henkilö tarkoittaa sitä henkilöä, joka vainaja oli eläessään ja kuka hän on kuoleman jälkeen ihmisten kuvailuissa ja muistoissa, kun taas post-mortem-henkilö tarkoittaa vainajaa, joka on nyt kuolleena haudassa. Tuota ante-mortem-henkilöä voidaan vahingoittaa kuoleman jälkeenkin esimerkiksi levittämällä hänestä valheita. Valheet eivät loukkaa luita, mutta voivat tuoda särön eläneen henkilön maineeseen (Pitcher 1984: 184).

Wilkinsonin (2002: 35) mukaan kuoleman jälkeen säilyviä intressejä ovat muun muassa yksityisyys, maine, ruumiillinen koskemattomuus ja jäännösten häpäisemättömyys. Hän toteaa, että silloin kun elävän ja kuolleen intressit ovat samanlaisia, niitä pitäisi käsitellä symmetrisesti eli samalla tavalla. Jos elävä ei anna suostumusta tutkimukseen, ei häntä tulisi käyttää tutkimukseen. Sama koskee vainajaa. Useimmiten vainajan suhtautumista tutkimukseen ei kuitenkaan tiedetä, ei etenkaan menneisyyden vainajien. Silloin tulisi toimia kuten niiden elävien kohdalla, jotka eivät voi asioistaan päättää (Wilkinson 2002: 36; lisää suostumuksesta ja ruumiiden käytöstä lääketieteellisessä tutkimuksessa Wilkinson 2012). Tällaisia henkilöitä koskevien päätösten tekoon voi osallistua useita osapuolia kuten perhe, hoitohenkilökunta, viranomaiset tai eettiset komiteat (ks. Buchanan & Brock 1986). Samalla tavalla voidaan pohtia, kuka tekee päätökset menneisyyden vainajien kohdalla.

Wilkinsonin (2002: 38) mielestä mahdollisten kuolemanjälkeisten intressien olemassaolo ei lakkaa ajan myötä, vaan ne pätevät myös vuosituhansien jälkeen. Vaikka ajateltaisiin, että henkilöllä voi olla kuolemanjälkeisiä intressejä, käytännössä niiden teho vä-

hence ajan kuluessa ja elävien ihmisten intressit menevät niiden edelle (Shelbourn 2015). Täten kuolemanjälkeisten intressien myöntäminen ei välttämättä tarkoita sitä, ettei luurankoja tai muumioita voisi tutkia lainkaan. Useimmiten ihmiset hyväksyvät hautojen kaivamisen rakentamisen tieltä ja samalla myös jäännösten tutkimuksen, koska siten saadaan tietoa menneisyydestä (Shelbourn 2015; de Tienda Palop & Curras 2019). Vainaja on myös voinut haluta pysyä ihmisten mielessä, ja siten tutkimus olisi hänen kannaltaan hyvä asia. Tutkimus nostaa hänet takaisin ihmisten tietoisuuteen ja muistiin (Scarre 2003: 247; de Tienda Palop & Curras 2019). Ongelmana on vain se, että emme yleensä voi tietää yksittäisten vainajien kantaa asioihin. Tällöin menneisyyden tutkimus laajemmin voi osaltaan auttaa vastaamaan, miten kuolemaan ja ruumiiseen suhtauduttiin aikana, jolloin vainaja oli hautaansa asetettu.

Tafonomian tutkimuskeskukset ja ruumiin lahjoittaminen

Tafonomian tutkimuskeskusten historia alkoi 1970-luvun lopulla Tennesseeessä Yhdysvalloissa, jonne perustettiin ensimmäinen tutkimuskeskus (nykyään Anthropological Research Facility eli ARF). Tuolloinen antropologian professori William Bass tutki häiritystä haudasta löydettyä vainajaa, joka oli mahdollinen henkirikoksen uhri. Aluksi Bass arvioi pehmytkudosten hajoamisasteen ja hajun perusteella, että vainaja oli kuollut noin 6-12 kk aiemmin. Tarkemmat tutkimukset osoittivat kuitenkin, että kyseessä olikin yli 100 vuotta sitten haudattu sisällissodan eversti. Everstin ruumis oli palsamoitu ja sen maatumisaste oli siksi hämäävä. Bass päätti perustaa tutkimuskeskuksen, jossa ruumiin hajoamisprosessia voitaisiin tutkia ja siten kehittää kuolinajan määrittämiseen käytettäviä menetelmiä (Bass 1984). Nämä tutkimuskeskukset tutkivat kuoleman jälkeisiä muutoksia ja vainajien maatumisprosessia maanpinnalla tai haudattuina, ja tämän jälkeen vainajien luut siirtyvät yleensä opetuksen ja tutkimuksen käyttöön luukokoelmaan.

Nykyään vastaavia keskuksia on maailmassa alle 15, joista suurin osa Yhdysvalloissa, mutta omat keskuksat löytyvät myös Australiasta, Kanadasta ja Alankomaista (Wescott 2018; Marhoff-Beard et al. 2018; Oostra et al. 2020; Pecs et al. 2020). Tutkimuskeskukset käyttävät nykyään pääsääntöisesti lahjoitettuja vainajia, joiden lahjoitusdokumentit allekirjoittaa henkilö itse eläessään tai kuoleman jälkeen lähiomainen. Koska lahjoittajat useimmiten elävät vielä vuosia ennen kuolemaansa, voidaan heitä tutkia eläessäänkin, esimerkiksi haastatteleamalla.

Vuonna 2013 valmistuneessa maisterin tutkinnon lopputyössä Martinez tutki lahjoittajien intressejä ja motiiveja. Hänen tutkimusaineistonsa koostui henkilöistä, jotka olivat rekisteröityneet lahjoittajiksi teksasilaiselle tafonomian tutkimuskeskukselle (Texas State University – San Marcos). Haastateltavat olivat tehneet lahjoituksensa muun muassa ammatillisen taustan, televisiosarjojen tai kirjojen innostamina. Tärkeimmät syyt lahjoitukselle olivat halu auttaa rikosten selvittelyssä ja olla käytettävissä tulevien tutkijoiden koulutuksessa ja tutkimuksessa. Tärkeänä nousi esille myös hautajaisjärjestelyjen ja -kustannusten välttäminen (Martinez 2013).

Vaikka lahjoitusruumiiden käytölle on yleensä yksilön oma tai läheisten suostumus, eivät lahjoituskokoelmatkaan ole vapaita eettisistä pohdinnoista. Tuorempien aineistojen kohdalla etenkin lahjoittajien tunnistamattomuus on tärkeää, kuten myös ohjelmien läpinäkyvyys, jotta lahjoittajat tietävät mitä ruumiille ja luille tapahtuu (ks. esim. Stephan & Ross 2018; Albanese & Cardoso 2019; Maijanen & Steadman 2019; Steadman et al. 2020).

Aineisto ja menetelmät

Artikkelini (Maijanen 2021) tafonomian tutkimuskeskuksista perustuu kirjallisuuteen ja omiin kokemuksiini University of Tennesseeessä, Knoxville'ssa. Kirjoittaessani juttua sain ajatuksen kyselystä, jonka avulla ihmiset voisivat miettiä, miten he suhtautuvat ruumiin

lahjoittamiseen ja käyttöön tieteellisessä tutkimuksessa. Koska oman kuoleman miettiminen voidaan kokea ahdistavaksi, päätin tehdä kyselyn Kalmistopiirin lukijoille, joille kuolema ja ihmisjäännökset ovat tuttuja juttuaiheita. Tafonomian tutkimuskeskuksia käsittelevän artikkelini loppuun linkitettiin kysely, joka oli auki 8.3.–21.4.2021. Kyselyn tuloksien suhteen on huomioitava, että suhtautuminen ruumiin lahjoittamiseen ja luiden tutkimuskäyttöön on varmasti myönteisempi Kalmistopiirin lukijoiden keskuudessa kuin laajemmin suomalaisten keskuudessa.

Kyselyssä oli neljätoista kohtaa, joissa oli yleensä vastausvaihtoehtojen lisäksi mahdollisuus omaan vastaukseen. Ensimmäiset viisi kohtaa kartoittivat vastaajien taustatietoja eli ikää, sukupuolta, ammattiryhmää, korkeinta koulutusastetta sekä asuinkunnan kokoa. Taustatietoihin rinnastettava kysymys oli myös se, kuinka tiiviisti vastaaja seuraa Kalmistopiiriä. Varsinaisessa kyselyssä kysyttiin mielipidettä lahjoittamisesta ja kyseisistä tutkimuskeskuksista. Vastaajat pystyivät myös kertomaan syitä, miksi haluaisivat lahjoittaa/eivät haluaisi lahjoittaa, jos kyseinen toiminta olisi mahdollista Suomessa. Kysely kartoitti myös mahdollisia tilanteita, joissa vastaajan omaa ruumista tai luita voitaisiin käyttää kuoleman jälkeen.

Tuloksista

Kyselyyn vastasi 33 henkilöä, joista 27 oli naisia, kaksi miestä, ja neljä ilmoitti sukupuolekseen muun (Taulukko 1). Vastaajista pääosa eli 23 oli alle 55-vuotiaita. 22 vastanneista asui yli 100 000 asukkaan kaupungissa. Koulutustasutukseen 24 vastaajaa ilmoitti opisto- tai korkeakoulutasoiseen tutkinnon. Suurin yksittäinen ammattiryhmä kyselyyn vastaajista oli opiskelijat (n=10), tämän jälkeen alemmat toimihenkilöt (n=8) ja työntekijät (n=6). Taustatiedoksi laskettava kysymys vastaajan suhteesta Kalmistopiiriin osoitti, että suurin osa vastaajista (n=24) seurasi Kalmistopiiriä aktiivisesti tai satunnaisesti. Sivusto oli uusi tuttavuus vii-

delle vastaajalle ja neljä vastaajaa ei varsinaisesti seurannut sivustoa, mutta luki juttuja joskus.

Tafonomian tutkimuskeskukset olivat vastaajille pääosin tuttuja, sillä 26 vastaajaa oli kuullut keskuksista ennen Kalmistopiirin juttua. Useimmiten tieto keskusten olemassaolosta oli peräisin kirjoista, tv-ohjelmista, opinnoista tai internetistä. Kirjoista nostettiin esiin Patricia Cornwellin Ruumistarha ja tv-ohjelmista Bones. Tafonomian tutkimuskeskusten toiminnan hyväksyi 26 vastaajaa, jotka voisivat myös harkita lahjoittavansa oman ruumiinsa tutkimuskeskukseen. Toiminnan hyväksyi myös viisi vastaajaa, jotka eivät kuitenkaan olisi valmiita lahjoittamaan omaa ruumistaan (Kuva 1).

Kyselyssä esitettiin hypoteettinen kysymys siitä, että jos lahjoittaminen tafonomian keskukseseen olisi mahdollista Suomessa, niin mitkä olisivat painavimmat syyt lahjoittamiselle (Kuva 2). Suurin osa (n=29) halusi lahjoittaa edistääkseen tutkimusta. Seuraavaksi eniten vastaajia (n=22) halusi edistää opetusta. Vastauksissa nousi esille halu olla hyödyllinen kuoleman jälkeen eikä niinkään se, että lahjoittaminen olisi käytännöllinen ratkaisu (esim. hautajaiskulojen välttäminen tai omaisten puute). Ainoastaan yksi vastaaja ei keksinyt mitään syytä, miksi lahjoittaisi ruumiinsa kyseiseen tarkoitukseen.

Kuusitoista vastaajaa ei puolestaan keksinyt syytä olla lahjoittamatta ruumistaan. Suurimmaksi lahjoittamisen esteeksi (n=5) nousi lähiomaisten vastustus (Kuva 3). Muita esille nousevia syitä olivat halu jättää omaisille joku paikka, missä muistella vainajaa (n=4), halu tulla haudatuksi (n=3) ja toive siitä, etteivät ulkopuoliset näkisi ruumista (n=3). Vastaajista kolme kirjoitti myös oman kommenttinsa. Heistä yksi oli jo allekirjoittanut lahjoituspaperit anatomian laitokselle ja kaksi epäili lahjoitusbyrokratian olevan liian vaikeaa.

Suhtautuminen muihin lahjoitusohjelmiin eli elinluovutukseen tai ruumiin lahjoittamiseen anatomian opetukseen oli varsin myönteistä tässä otoksessa (Kuva 4). Mukana oli niin elinluovuttajia kuin lääketieteen ope-

Taulukko 1. Vastaajien taustatiedot. Taulukossa esitetty ainoastaan vastausvaihtoehdot, joihin tuli vastauksia.

	Vastaajamäärä (n=33)	Prosentteina
<u>Ikä</u>		
15-34 vuotta	14	42,4
35-54 vuotta	9	27,3
55-74 vuotta	10	30,3
<u>Sukupuoli</u>		
Naiset	27	81,8
Miehet	2	6,1
Muu	4	12,1
<u>Ammattiryhmä</u>		
Opiskelija	10	30,3
Kotivanhempi	1	3,0
Työtön	1	3,0
Työntekijä	6	18,2
Alempi toimihenkilö	8	24,2
Ylempi toimihenkilö	2	6,1
Eläkeläinen	3	9,1
Ei halua sanoa	1	3,0
Muu	1	3,0
<u>Korkein koulutusaste</u>		
Peruskoulun 7-9/10 luokat, keskikoulu	1	3,0
Lukio, ylioppilas- tai ammatillinen tutkinto	7	21,2
Opisto- tai korkeakoulututkinto	24	72,7
Lisensiaatin tai tohtorin tutkinto	1	3,0
<u>Asuinkunnan koko</u>		
Suuri kaupunki *	22	66,7
Pieni tai keskikokoinen kaupunki tai kunta **	9	27,2
Pienempi taajama tai kunta ***	2	6,1

*yli 100 000 asukasta

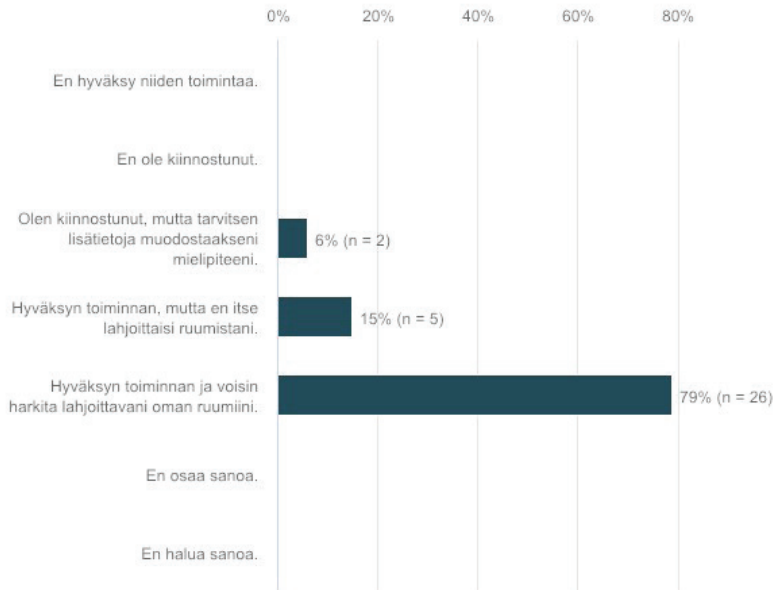
**asukkaita 20 000–100 000

***asukkaita alle 20 000

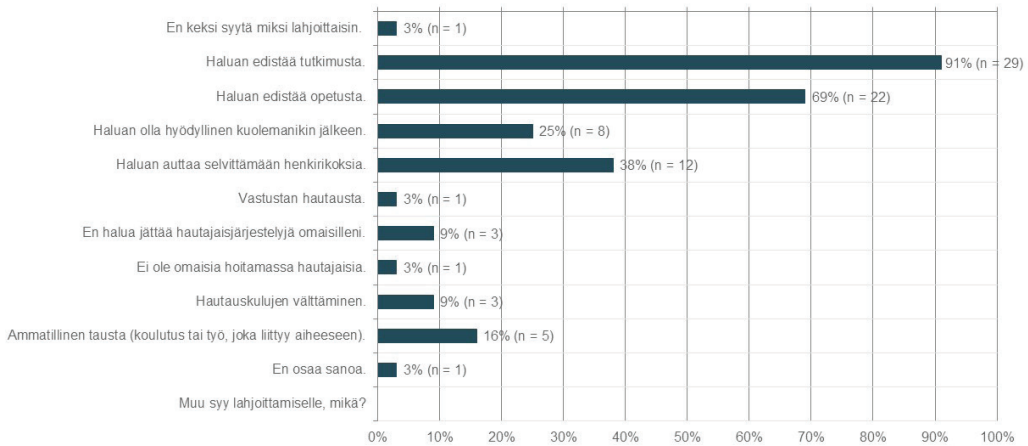
tusta varten ruumiinluovutustestamentin tekneitä. Osa vastaajista oli myös pohtinut edellä mainittuja lahjoitusohjelmia. Kaikki vastaajat voisivat harkita ainakin jonkin ruumiinosansa lahjoittamista.

Viimeinen hypoteettinen kysymys kartoitti, mihin käyttötarkoituksiin vastaajat olisivat valmiita antamaan ruumiinsa ja luunsa. Kysymyksessä oli 18 vaihtoehtoa, joista 14

oli varsinaisia käyttötarkoituksia (Kuva 5). Viisitoista vastaajaa (47 %) antaisi ruumiinsa ja luunsa kaikkiin kyselyssä mainittuihin tarkoituksiin, joten heitä ei ole laskettu mukaan seuraavien yksittäisten käyttötapojen vastaajamääriin. Henkilöt, jotka eivät hyväksyisi kaikkia käyttötapoja, kannattivat eniten luiden kuvien julkaisua tieteellisissä julkaisuissa, luiden tutkimuskäyttöä sekä luista ja kudoksista

Kuva 1. Vastausten jakautuminen kysymykseen ”Mitä mieltä olette tafonomian tutkimuskeskuksista”.

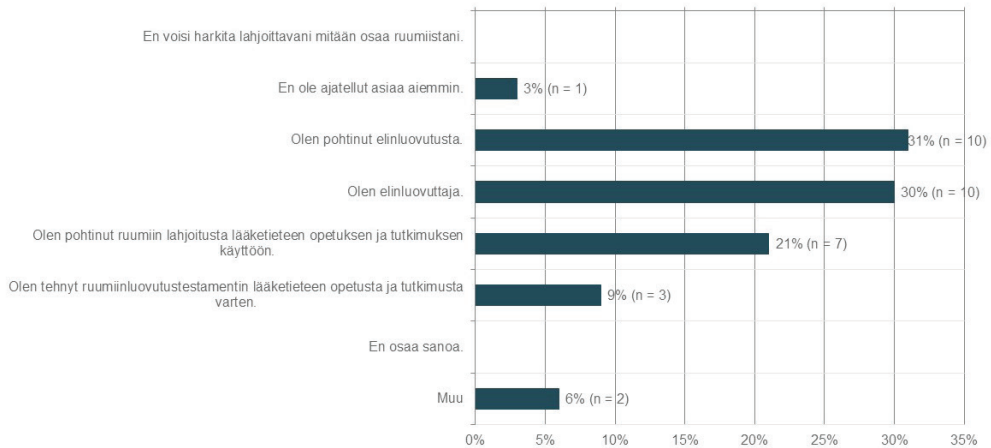

Kuva 2. Vastausten jakautuminen kysymykseen ” Jos ruumiin lahjoittaminen tafonomian tutkimuskeskukseen olisi mahdollista ja voisitte harkita lahjoitusta, mitkä olisivat painavimmat syyt lahjoituksellenne”. Vastaajat saivat valita enintään kolme vaihtoehtoa.

Ajatuksia ruumiin lahjoittamisesta tieteelle ja toiveita ruumiin käytöstä

Kuva 3. Vastausten jakautuminen kysymykseen ” Jos ruumiin lahjoittaminen olisi mahdollista, mutta ette voisi harkita lahjoitusta, mitkä olisivat painavimmat syyt tähän”. Vastaajat saivat valita enintään kolme vaihtoehtoa.

Kuva 4. Vastausten jakautuminen kysymykseen ”Miten suhtaudutte muihin ruumiin lahjoitus-ohjelmiin (elinluovutus ja lääketiede)”.

Kuva 5. Vastausten jakautuminen kysymykseen ”Jos ruumiin lahjoittaminen tafonomian tutkimuskeskuksiin olisi mahdollista, mihin ruumistanne ja luitanne voisi käyttää anonymiteetin säilyessä”. Vastaajat saivat valita kaikki hyväksymänsä käyttötarkoitukset.

otettavia näytteitä, joista kaikkiin antaisi suostumuksensa 17 vastaajaa. Lähes saman verran kannatusta sai ruumiin hajoamistutkimukset. Selvästi vastahakoisimmin vastaajat suhtautuivat siihen, että heidän luistaan tehtäisiin muovikopioita myyntitarkoituksessa, sillä vain kuusi yksittäistä vastaajaa hyväksyisi tämän toiminnan. Kaksi vastaajaa vielä korosti avoimessa kentässä, ettei hyväksyisi mitään kaupallisia tarkoituksia tai lahjoitusta/myyntiä yksityisille keräilijöille. Myös hajoavan ruumiin kuvien julkaisu tieteellisissä julkaisuissa, luiden kuvien julkaisu millä tahansa foorumilla sekä luiden asettaminen esille näyttelyyn saivat vähemmän kannatusta kuin tutkimus ja opetus yleensä. Kaksi vastaajaa ei hyväksyisi mitään ehdotetuista käyttötarkoituksista.

”Lahjoittaisin ruumiini erittäin mielelläni”

Vastaajilla oli myös mahdollisuus kertoa vapaamuotoisesti, mitä he haluaisivat tietää etukäteen lahjoitusohjelmasta. Kuusitoista vastaajaa nosti esille kysymyksiä ja ajatuksia, joita lahjoittaminen heissä herätti. Useat miettivät

asiaa omaisten kannalta: mitkä olisivat omaisten oikeudet ja voisivatko he saada joskus jäännökset haudattavaksi? Kuinka paljon vaijaa lahjoituksesta tulisi omaisille? Saisivatko omaiset halutessaan tietoa ruumiin käytöstä? Moni haluaisi myös tietää tarkemmin tutkimuskeskusta hallinnoivasta organisaatiosta, sen toiminnan virallisuudesta ja luottamuksellisuudesta. Esille nostettiin myös kysymys siitä, mitä jäännöksille tapahtuisi siinä tapauksessa, että tutkimuskeskus lakkautettaisiin. Jotkut vastaajat haluaisivat tietää, mihin ruumista käytettäisiin ja mitä hyötyä siitä olisi.

Vapaamuotoisissa loppukommenteissa nostettiin esille kiinnostus lahjoittamiseen ja aiheen mielenkiintoisuus. Kolme vastaajaa kommentoi tafonomian tutkimuskeskuksia varsin myönteisesti lauseilla: ”Toivottavasti Suomeen perustetaan tällainen laitos! Lahjoittaisin ruumiini erittäin mielelläni”, ”Ehdottomasti Suomeen tarvitaan tafonomian keskus palvelemaan pohjoisemman alueen tutkimusta. Suomessa olisi hyvin tilaa ja pidän suomalaista tutkijayhteisöä eettisenä” ja ”Olen valmis lahjoittamaan ruumiini”. Aihe ja kysely koettiin ajatuksia herättäväksi.

Pohdintaa

Kuolemasta ja vainajista keskustelu on arkeologien piirissä kohtuullisen normaalia, mutta kaikille ihmisille se ei sitä suinkaan ole. Mitä lähemmäs kuolema tulee meitä itseämme ja omaisiamme, sitä vaikeammaksi asia muuttuu. Olemme tottuneet siihen, että kuolema on siivottu pois elämästä siirtämällä se laitoksiin, jolloin siitä on tullut vaikeasti käsiteltävä, jopa luonnotonkin asia (Hakapää 2005: 45). Puhutaan myös, että kuolema on osittain tabu länsimaissa, vaikkei se sitä välttämättä ole koko yhteiskunnan tasolla (Walter 2017). Tähän vaikuttaa ehkä myös se, mistä näkökulmasta kuolemasta puhutaan: yleisesti kuolemasta, toisten kuolemasta vai omasta tai lähimmäisten kuolemasta.

Suomessa ruumiin tai sen osien lahjoittaminen lääketieteelle on mahdollista kahteen eri tarkoitukseen. Yliopistot ottavat vastaan luovutustestamentteja anatomian opetusta varten ja suomalaiset ovat automaattisesti elinluovuttajia, elleivät ole sitä eläessään kieltäneet. Mahdollista kieltoa kysytään vainajan omaisilta (ks. Sosiaali- ja terveysministeriö). Jokainen voi ilmoittaa tahtonsa Omakantaan, jolloin prosessi on nopeampi. Samanlaista systeemiä ei ole tällä hetkellä ruumiinluovutukselle, mutta tälläkin hetkellä Oulun yliopisto käyttää anatomian opetuksessa oikeuslääketieteelliseen ruumiinavaukseen tulleita vainajia omaisten suostumuksella (Pohjois-Pohjanmaan Sairaanhoidopiiri 2021).

Tämän kyselytutkimuksen asetelma oli hypoteettinen, sillä Suomessa ei ole mahdollista lahjoittaa ruumiistaan tafonomian tutkimuskeskukseen. Kyselyyn vastanneet suhtautuivat pääasiassa myönteisesti näihin keskuksiin ja myös mahdollisuuteen lahjoittaa ruumiinsa kyseistä toimintaa varten. Tuloksia tulkittaessa on tärkeä muistaa, että vastaajat ovat todennäköisesti kiinnostuneempia ihmisjäännöksistä ja niiden tutkimuksesta kuin satunnaisotos suomalaisista. Tämän osoittaa heidän kiinnostuksensa Kalmistopiiri-julkaisuun. Otoksen pienuudesta ja vinoutumasta huolimatta tulokset antavat meille ajateltavaa myös suhteessa arkeologisiin ihmisjäännöksiin.

Aiemmissä tutkimuksissa on todettu (Bolt et al. 2010; Martinez 2013), että halu auttaa oli suurin syy mahdolliselle lahjoitukselle ja sama huomattiin tässäkin kyselyssä. Vastaajien keskuudessa omaisten toiveiden huomioiminen oli tärkeimpiä syitä lahjoituksesta kieltäytymiselle. Tämä osoittaa, että jälkeen jäävien toiveet otetaan vakavasti ja niitä kunnioitetaan.

Kyselyssä kävi myös ilmi, että vastaajat näkisivät mielellään ruumiinsa ja luunsa edistämässä opetusta ja etenkin tutkimusta, mutta suhtautuivat vähiten innokkaasti jäännöksiensä kopioiden kaupalliseen käyttöön. Tämän lisäksi valokuvien käyttöön suhtauduttiin kaksijakoisesti. Luiden kuvia annettaisiin julkaista tieteellisissä julkaisuissa, mutta vähemmän myönteisesti suhtauduttiin hajoavan ruumiin kuvien käyttöön tieteellisissä julkaisuissa tai luiden kuvien käyttöön kaikilla foorumeilla. Vaikka kyselyssä ei eritelty kuvien käyttöä sosiaalisessa mediassa, nykymaailmassa tämä oletus voidaan sisällyttää kaikkiin foorumeihin. Myös luiden esittely näyttelyssä sai vähemmän hyväksyntää kuin tutkimus- ja opetuskäyttö.

Kielteistä suhtautumista luiden esittelyyn näyttelyissä on mielenkiintoista pohtia pitemmälle, sillä aiemmassa kyselyssä suomalaiset museovierailijat kertoivat haluavansa nähdä enemmän luita näyttelyissä ja suhtautuivat niihin positiivisesti (Maijanen et al. 2019). Tämän kyselyn mukaan harvempi vastaaja olisi valmis antamaan omat luunsa näyttelykäyttöön. Tätä ristiriitaa selittää ehkä toiseuden ajatus, jonka mukaan tuntemattomat, ajallisesti tai kulttuurisesti kaukaisemmat luut koetaan mielenkiintoisiksi (Cordova 2006: 71; Goodnow 2006: 129), kun taas ajatus omien tai läheisten luiden näytteillepanosta koetaan hankalaksi. Toisaalta nykyajan selfie-kulttuurissa elävät ihmiset haluavat eläessään olla esillä, mikseivät he siis haluaisi tulla muistetuksi kuolemansa jälkeenkin? Ehkä kielteiseen suhtautumiseen liittyy pelko siitä, että oma ruumis tulee museonäyttelyssä esille ikävässä valossa, eikä suinkaan parhaita piirteitä korostaen. Kuvissa ja museonäyttelyissä olevien luiden anonyymiydestä huolimatta, voivat ihmiset silti kokea vaikkapa

sairauksiensa esiin tuonnin museovitriinissä yksityisyyttään loukkaavana. Haluaisikohan menneisyyden vainaja, että hänen kuppansa esitellään kaikille ihmisille museossa? Olisiko se ollut yksityisyyttä loukkaavaa hänen ajansa ja kulttuurissaan?

Kyselyn vastauksissa ilmenee ero suhtautumisessa omaan hajoavaan ruumiiseen ja luihin. Selvästi useampi vastaaja hyväksyisi kuvat luistaan tieteellisissä julkaisuissa verrattuna hajoavan ruumiinsa kuviin. Suhtautumiseen saattaa vaikuttaa pelko siitä, että anonymiteetti ei säily hajoavan ruumiin kuvissa, mutta myös se, että hajoavaa ruumista pidetään likaisena, kun taas puhtaat luut nähdään myönteisemmin, kuten aiemmin pyhimyskulttien yhteydessä (ks. Lamberg 2009: 123). Vastaukset jättävät pohdittavaksi myös, mihin se liittyy, että tutkimuskäyttö oli hieman suositumpaa kuin opetuskäyttö. Ehkä vastaajat epäilevät enemmän opiskelijoiden kykyä kohdella vainajaa kunnioittavasti ryhmäopetustilanteissa kuin yksittäisten tutkijoiden toimintaa tutkimustilanteissa.

Kuten jo aikaisemmin mainittiin, vainajien kunnioittava kohtelu voi olla erilaista eri aikakausina ja eri kulttuureissa. On myös selvää, että kuolemaan, vainajiin ja ruumiiseen on suhtauduttu eri tavalla eri aikoina ja eri uskonnoissa. On sanottu, että kuolema ja ruumis olivat ennen tutumpia asioita kuin nykyään, sillä kuolleisuus oli ennen suurempaa ja kuolema tapahtui useimmiten kotona (Walter 2017: 10). Vainajia myös käytettiin menneisyydessä eri tavoin, esimerkiksi keskiajalla ja uudella ajalla Euroopassa pyhimysten luita pilkottiin reliikeiksi ja vainajien osia käytettiin lääkeaineina ja taikakaluina (Eilola 2009: 44–47). Myös aikoinaan suosittu julkiset ruumiinavaukset ja kiertävät anatomiset näyttelyt keräsivät uteliasta väkeä katsomaan ruumiita tai niiden osia (Eilola 2009: 56–57).

Varsinaiseen vainajan ruumiin käyttöön voitiin suhtautua hyväksyvästi, mutta ruumiiden ja ruumiinosien hankinta muun muassa haudanryöstämisellä koettiin ongelmalliseksi (ks. Eilola & Einonen 2009: 188). Tieto siitä, miten kuolemaan ja vainajan ruumiiseen on eri aikoina suhtauduttu voi olla

avuksi arvioitaessa yleisellä tasolla, mitä menneisyyden vainajat olisivat toivoneet omalle kohdalleen. Toki on muistettava, että yleisten, saati sitten yksilöllisten käsitysten tavoittaminen ei ole helppoa. Osa bioarkeologian etiikkaan liittyvistä haasteista on myös varsin tuoreita, esimerkiksi digitointi, kuvat sosiaalisessa mediassa ja DNA-tutkimus, joista menneisyyden ihmisillä ei ollut mitään tietoa eläessään.

Lopuksi

Vaikka nostan artikkelissa esille symmetrian ja henkilön eläessään antaman suostumuksen tutkimukseen, en tarkoita, että meidän tulisi tietää vainajien kanta ennen kuin voimme tutkia arkeologisia ihmisjäänöksiä. Jos näin olisi, emme voisi tutkia tai säilyttää ainuttakaan vainajaa arkeologisilta kaivauksilta. Artikkelin tarkoituksena on tuoda vastapainoa sille ajattelulle, että elävien ihmisten mahdollinen pahastuminen on pääasiallinen syy sille, että menneisyyden luita ei saisi laittaa esille tai tutkia. Vainajan näkökulmaa ei ehkä pidetä tärkeänä, koska vainaja ei voi asiasta valittaa tai pahastua. Tämä ei kuitenkaan ole syy olla pohtimatta henkilöiden toiveita kuolemanjälkeisestä kohtelustaan.

Pohtimalla omaa ja kanssaihmistemme suhtautumista omaan kuolemaan ja ruumiiseen voimme saada laajempaa ulottuvuutta kunnioittavan kohtelun ymmärtämiseen. Koska arkeologisten vainajien kantaa asiaan ei tiedetä, päätöksiä on hyvä tehdä yhteistyönä mahdollisten jälkeläisten, arkeologien ja museoammattilaisten kesken. Arkeologeilla ja osteologeilla on iso rooli näissä neuvotteluissa, sillä meidän tulee nostaa esiin luiden tutkimuksen ja säilyttämisen tärkeys osana laajempaa ihmisyyden ja menneisyyden ymmärtämistä (ks. esim. Nilsson Stutz 2013; Parker Pearson 2016). Mielestäni meidän tehtävänämme on myös menneisyyden vainajien suojele pikemminkin kuin elävien ihmisten varjelu kuoleman kohtaamiselta. Näiden tehtävien yhdistäminen on haastavaa, mutta kuoleman käsittely eri näkökulmista voi auttaa onnistumisessa.

Bibliografia

Verkkolähteet

- BABAO. 2019. British Association of Biological Anthropology (BABAO) Code of Ethics 2019. <https://www.babao.org.uk/assets/Uploads/BABAO-Code-of-Ethics-2019.pdf> (Luettu 12.4.2021)
- DCMS (Department of Culture, Media and Sport). 2005. Guidance for the Care of Human Remains in Museums. <https://www.britishmuseum.org/pdf/DCMS%20Guide.pdf> (Luettu 1.8.2019)
- Majjanen, H. 2021. Lahjoitettujen ruumiiden käyttö tafonomian tutkimuskeskuksissa edistää forensista tutkimusta. <https://kalmistopiiri.fi/2021/03/08/lahjoitettujen-ruumiiden-kaytto-tafonomian-tutkimuskeskuksissa-edistaa-forensista-tutkimusta/> (Luettu 25.7.2021)
- Museovirasto. 2014. Ihmislouaineistot Museoviraston kokoelmatyössä. https://www.museovirasto.fi/uploads/Arkeologiset_kokoelmat/Ihmislouaineistot_Museoviraston_kokoelmatyossa_ohje.pdf (Luettu 30.4.2019)
- Pohjois-Pohjanmaan Sairaanhoidopiiri. 2021. Kuoleman jälkeiset toimenpiteet. https://www.pppshp.fi/dokumentit/Hoitoohje_sislyttypi/Kuoleman_jalkeiset_toimenpiteet.docx (Luettu 30.7.2021)
- Sosiaali- ja terveysministeriö. Elinluovutus - usein kysytyt kysymykset. <https://stm.fi/elinluovutus#Onko%20omaisella%20oikeus%20kielt%C3%A4%C3%A4%20vainajan%20elinten%20luovuttaminen?> (Luettu 30.7.2021)

Tutkimuskirjallisuus

- Albanese, J. & Cardoso, H. 2019. Commentary on: Stephan CN, Ross AH. Letter to the Editor—A Code of Practice for the Establishment and Use of Authentic Human Skeleton Collections in Forensic Anthropology. *J Forensic Sci* 2018;63 (5):1604–7. *Journal of Forensic Sciences* 64: 1576–1578.
- Bahn, P. G. 1984. Do not disturb? Archaeology and the rights of the dead. *Oxford Journal of Archaeology* 3: 127–139.
- Bass, W. 1984. Time interval since death. A difficult decision. T. Rathbun & J. Buikstra (toim.) *Human identification: case studies in forensic anthropology*: 136–147. Springfield: Charles C. Thomas.
- Bolt, S., Venbrux, E., Eisinga, R., Kuks, J. B., Veening, J. G. & Gerrits, P. O. 2010. Motivation for body donation to science: more than an altruistic act. *Annals of Anatomy* 192(2): 70–4.
- Buchanan, A., & Brock, D. 1986. Deciding for Others. *The Milbank Quarterly* 64: 17–94.
- Clegg, M. 2013. Conclusions and Ways Forward. M. Giesen (toim.) *Curating Human Remains. Caring for the Dead in the United Kingdom*: 159–166. Woodbridge: The Boydell Press.
- Cordova, V. 2006. Chullpas: Aymara Indians and their Relationship to Ancestors on Display. J. Lohman & K. Goodnow (toim.) *Human Remains and Museum Practice*: 71–74. UNESCO and the Museum of London.
- Eilola, J. 2009. Johdanto. Ruumis, kuolema ja makaaberit. J. Eilola (toim.) *Makaaberit ruumis. Mielikuvia kuolemasta ja kehosta*: 7–71. Helsinki: SKS.
- Eilola, J. & Einonen, P. 2009. Peukalot silkkirievussa. Ruumis ja ruumiinjäsenet noituudessa ja taikuudessa. J. Eilola (toim.) *Makaaberit ruumis. Mielikuvia kuolemasta ja kehosta*: 185–240. Helsinki: SKS.
- Goodnow, K. 2006. Bodies: Taking Account of Viewers' Perspectives. J. Lohman & K. Goodnow (toim.) *Human Remains and Museum Practice*: 123–130. UNESCO and the Museum of London.
- Hakapää, J. 2005. Philippe Aries ja kuolema. *Tieteessä tapahtuu* 3/2005: 43–49.
- Harlin, E.-K. 2008. *Recalling ancestral voices - Repatriation of Sami cultural heritage*. Interreg IIIA -projektin loppuraportti. <http://www.samimuseum.fi/heritage/suomi/Loppuraportti/loppuraportti.pdf>
- Kilmister, H. 2003. Visitor perception of ancient Egyptian human remains in three United Kingdom museums. *Papers from the Institute of Archaeology* 14: 57–69

- Lamberg, M. 2009. Lihasta luuksi. Katarina Ulfsdotterin ruumiin metamorfoosi myöhäiskeskiajan kirjallisuudessa perinteessä. J. Eilola (toim.) *Makaaberit ruumis. Mielikuvia kuolemasta ja kehosta*: 72–136. Helsinki: SKS.
- Lohman, J. 2006. Parading the Dead, Policing the Living. J. Lohman & K. Goodnow (toim.) *Human Remains and Museum Practice*: 21–24. UNESCO and the Museum of London.
- Majjanen, H. & Steadman, D. 2019. Ethical considerations regarding donated skeletal collections. *25th EAA Annual Meeting (Bern 2019) – Abstract book*, 529.
- Marhoff-Beard, S., Forbes, S. & Green, H. 2018. The validation of ‘universal’ PMI methods for the estimation of time since death in temperate Australian climates. *Forensic Science International* 291: 158–166.
- Martinez, H. 2013. *I don't need it, you can have it: Motivations for whole body donation*. Unpublished master's thesis, Texas State University, San Marcos.
- Nilsson Stutz, L. 2013. Contested Burials: The dead as witnesses, Victims, and tools. S. Tarlow & L. Nilsson Stutz (toim.) *The Oxford handbook of the archaeology of death and burial*: 801–816. Oxford: Oxford University Press.
- Ojala, C.-G. 2010. Arkeologisk etik och återförande-frågan – diskussioner i Sverige. *Muinaistutkija* 2/2010: 37–50.
- Oostra, R., Gelderman, T., Groen, M., Gepke Uiterdijk, H., Cammeraat, E., Krap, T., Wilk, L., Lüschen, M., Morriën, E., Wobben, F., Duijst, W. & Aalders, M. 2020. Amsterdam Research Initiative for Sub-surface Taphonomy and Anthropology (ARISTA) - A taphonomic research facility in the Netherlands for the study of human remains. *Forensic Science International* 317:110483.
- Parker Pearson, M. 2016. Foreword. H. Williams & M. Giles (toim.) *Archaeologists and the Dead*: v–vii. Oxford: Oxford University Press.
- Pecsi, E., Bronchti, G., Crispino, F. & Forbes, S. 2020. Perspectives on the establishment of a Canadian human taphonomic facility: The experience of REST[ES]. *Forensic Science International: Synergy* 2: 287–292.
- Pitcher, G. 1984. The Misfortunes of the Dead. *American Philosophical Quarterly* 21(2): 183–188.
- Rajala, U. 2016. Separating the emotions: archaeological mentalities in Central Italian funerary archaeology. H. Williams & M. Giles (toim.) *Archaeologists and the Dead*: 68–96. Oxford: Oxford University Press.
- Riederer, B. M. 2016. Body donations today and tomorrow: What is best practice and why? *Clinical Anatomy* 29(1): 11–18.
- Ruohonen, J. 2012. Kalmistoja, kaivauksia, kallonmitausta. Fyysisen antropologian tutkimuskohteita Pohjois-Suomessa. *Faravid* 36: 57–85.
- Salo, K. & Kivikero, H. 2010. Ihmisjäännösten käsittelyn etiikkaa. *Muinaistutkija* 2/2010: 20–27.
- Salo, K. & Niukkanen, M. 2011. *Arkeologisten hauta-kaivausten tutkimusmenetelmät*. Museoviraston rakennushistorian osaston raportteja 22. Museovirasto.
- Scarre, G. 2003. Archaeology and Respect for the Dead. *Journal of Applied Philosophy* 20(3): 237–249.
- Scarre, G. 2013. Sapient trouble-tombs? : Archaeologists' moral obligations to the dead. S. Tarlow & L. Nilsson Stutz (toim.) *The Oxford handbook of the archaeology of death and burial*: 665–676. Oxford: Oxford University Press.
- Schreiber, S., Neumann, S. & Egbers, V. 2019. “I Like to Keep my Archaeology Dead”. Alienation and Othering of the Past as an Ethical Problem. *Canadian Journal of Bioethics* 2: 88–96.
- Shelbourn, C. 2015. Remains, research and respect: some reflections on burial archaeology and the treatment of the ‘anciently dead’. R. Redmond-Cooper (toim.) *Heritage, Ancestry and Law. Principles, Policies and Practices in Dealing with Historical Human Remains*. United Kingdom: Institute of Art and Law.
- Steadman, D., Davis, M., Devlin, J., Majjanen, H., Jantz, L. & Vidoli, G. 2020. Ethical Considerations and Stewardship of Contemporary Donated Human Remains. Program of the 89th Annual Meeting of the American Association of Physical Anthropologists. *American Journal of Physical Anthropology* 171: S69: 273–274.
- Stephan, C. & Ross, A. 2018. Letter to the Editor — A Code of Practice for the Establishment and Use of Authentic Human Skeleton Collections in Forensic Anthropology. *Journal of Forensic Sciences* 63: 1604–1607.
- Swain, H. 2002. The ethics of displaying human remains from British archaeological sites. *Public Archaeology* 2(2): 95–100.

- Swain, H. 2006. Public Reaction to the Displaying of Human remains at the Museum of London. J. Lohman & K. Goodnow (toim.) *Human Remains and Museum Practice*: 97–101. UNESCO and the Museum of London.
- Tarlow, S. & L. Nilsson Stutz (toim.) 2013. *The Oxford handbook of the archaeology of death and burial*. Oxford: Oxford University Press.
- Thompson, J. 2012. The ethics of repatriation. G. Scarre & R. Coningham (toim.) *Appropriating the Past: Philosophical Perspectives on the Practice of Archaeology*: 82–97. Cambridge: Cambridge University Press.
- de Tienda Palop, L. & Currás, B. X. 2019. The Dignity of the Dead: Ethical Reflections on the Archaeology of Human Remains. K. Squires, D. Errickson & N. Márquez-Grant (toim.) *Ethical Approaches to Human Remains*: 19–37. Springer.
- Vidoli, G. M., Steadman, D. W., Devlin, J. B. & Jantz, L. M. 2017. History and development of the first anthropology research facility, Knoxville, Tennessee. E. Schotsmans, M. Marquez-Grant & S. Forbes (toim.) *Taphonomy of human remains: Forensic analysis of the dead and the depositional environment*: 606–621. Oxford: Wiley.
- Vilkuna, J. 2000. Vainajat museoeettisenä kysymyksenä. J. Vilkuna (toim.) *Näkökulmia museoihin ja museologiaan*: 138–146. Ethnos ry.
- Walter, T. 2017. *What death means now. Thinking critically about dying and grieving*. Bristol: Policy Press.
- Wescott, D. J. 2018. Recent advances in forensic anthropology: decomposition research. *Forensic Sciences Research* 3(4): 278–293.
- Wilkinson, T. M. 2002. Last Rights: the Ethics of Research on the Dead. *Journal of Applied Philosophy* 19: 31–41.
- Wilkinson, T. M. 2012. Consent and the use of the bodies of the dead. *Journal of Medicine and Philosophy* 37(5): 445–63.
- Woodhead, C. 2013. Care, Custody, and Display of Human Remains: Legal and Ethical Obligations. M. Giesen (toim.) *Curating Human Remains. Caring for the dead in the United Kingdom*: 31–41. Woodbridge: The Boydell Press.
- PhD Heli Maijanen on biologinen antropologi, joka työskenteli University of Tennessee Forensic Anthropology Centerissä kuusi vuotta tohtorintutkintoa tehdessään. Hän toimii nykyään arkeologian yliopistonlehtorina Oulun yliopistossa.
heli.maijanen@oulu.fi